

Л. В. КРИВЕНКО, канд. екон. наук,
Київ. ун-т

ВІДЧУЖЕННЯ ПРАЦІ І ВЛАСНІСТЬ

Визначені причини відчуження праці від засобів виробництва. Розглядаються шляхи кардинального перетворення власності, переходу до різноманітних її форм.

Удосконалення відносин соціалістичної власності — ключове питання перебудови. Не здійснивши корінних змін у цій сфері, неможливо подолати існуюче відчуження праці від засобів виробництва, забезпечити заінтересованість у ній виробників, стимулювати господарську ініціативу та підприємливість.

Стагнація економіки, криза ставлення до праці в період панування адміністративно-командної системи викликані застоєм у розвитку відносин власності. Усунення головного джерела відчуження — приватної власності на засоби виробництва — позбавило його класово-антагоністичної суті. Але внаслідок перекручень у виробничих відносинах власності, особливо у формах її реалізації, відчуження праці не було подолано до кінця і при соціалізмі. Ставлення до суспільної власності як до «казенної», неможливість для робітника реально розпоряджатися виробленим продуктом, бюрократизація, відтіснивши широкі маси від важелів управління суспільством, глибоко деформували його. Працівник, по суті, потрапив у становище найманого робітника, поденника, який працює будь-як, при мінімальних трудових затратах прагне виробити більше продукції, не турбуючись про її якість. Тяжкі умови праці, коли людині відводилася роль додатка до машини, негативно позначалися на творчих засадах у трудовій діяльності. Нехтування інтересами особистості затримувало становлення робітника нового типу, якому притаманні широкий світогляд, глибокі знання, здатність вільно почуватися у сучасному виробництві.

Відчуження праці при капіталізмі К. Марксом трактувалось як відокремлення робочої сили від умов праці (чужої власності) при існуванні експлуатації людини людиною. В такому розумінні з утворенням суспільної власності його не існує. Разом з тим, відчуження робітника при соціалізмі викликане переважно адміністративно-командною системою, яка видозмінює відносини власності та форми її реалізації, насаджує зрівнялівку (прибуток ефективно працюючих трудових колективів перерозподіляється на низькорентабельні підприємства), відрив оплати праці від її результатів, підпорядкування наказам зверху з безумовним їх виконанням і т. д.

Причини відчуження робітника від праці неоднозначні. Вони можуть бути з боку як продуктивних сил, так і виробничих відносин. Застосування ручної, важкої та малокваліфікованої праці, несприятливі умови для трудової діяльності та екологічна напруженість ведуть до зниження престижу праці на таких виробницт-

вах. Особливо відчутно на ці негативні моменти реагують молоді робітники та спеціалісти, які швидко розчаровуються низьким рівнем науково-технічного прогресу. Ці недоліки поступово переборюються в процесі механізації та автоматизації виробництва, поліпшення умов праці тощо. Ще більшим є відчуження праці, викликане соціально-економічними причинами. Крім того, воно може існувати і на високомеханізованих та автоматизованих виробництвах.

Успіх економічних перетворень залежить від того, в яких напрямках відбувається зміна, оновлення відносин соціалістичної власності, наскільки будуть розкриті можливості соціалістичної праці. Оновлення відносин власності дозволить вирішити «головне питання у теорії та практиці соціалізму — утворення більш потужних, ніж при капіталізмі, стимулів економічного, науково-технічного та соціального прогресу. Деформування відносин власності виходить з того, що розвиток соціалізму як більш високого ступеня розвитку суспільства відбувається не шляхом спрощення і запровадження якоїсь його одноманітності, а через його ускладнення. В зв'язку з тим, що неминуча розбіжність рівнів розвитку продуктивних сил і ступенів їх усупільнення, закономірно посилюються різноманітність форм власності, різні рівні виробничих відносин та їх багатосуб'єктність»¹.

Велике значення для подолання відчуження робітника від результатів праці, а отже, для підвищення його заінтересованості у високоякісній праці має Закон Союзу РСР «Про власність у СРСР», а також Закон про внесення змін і доповнень у Конституцію (Основний закон) СРСР. У цих документах намічені кардинальне перетворення власності, перехід до різноманітних її форм, визначено шляхи дальшого розвитку нашого суспільства. Власність у СРСР існує в багатьох формах: власність громадян, колективна, державна та ін. Важливо, що кожна з них виключає відчуження робітника від засобів виробництва й експлуатацію людини людиною. Тому виникають нові можливості по-справжньому вільної праці, підвищення її якості та результативності.

В Законі про власність у СРСР зазначається, що власність громадян виступає у вигляді власності трудового, селянського або особистого підсобного господарства, яка використовується для задоволення матеріальних та духовних потреб. Вона найбільш наближена до трудівника, робить привласнення менш опосередкованим, орієнтованим на кінцеві результати. Оскільки у формі власності громадян СРСР суб'єкт власності та виробник збігаються, вона прямо розкриває безмежні можливості для підвищення зацікавленості у якості праці.

У зв'язку з тим, що перебудова відносин соціалістичної власності базується на рівноправному розвитку всіх її форм і видів, їх взаємодія та інтеграція — невід'ємна умова цього процесу. Економічна реалізація соціалістичної власності, як свідчить практика, неможлива без поєднання державних засад й принципів колективної та індивідуальної самоорганізації виробництва за допомогою

госпрозрахункових, підрядних, орендних, дольових, у тому числі акціонерних, кооперативних відносин у межах державного сектора. Завдання полягає в тому, щоб кожна форма власності у безпосередньому змаганні довела свою життєдіяльність і право на існування й повністю виключала експлуатацію, відчуження трудівника від засобів виробництва.

Різноманітність та рівноправність будь-яких форм суспільної власності не означає ослаблення її ролі у системі виробничих відносин соціалізму. Соціалістична власність — це не звичайний (механічний) конгломерат рівнозначних форм, а їх сукупність з певною субординацією. Серцевиною її виступає суспільна власність, яка визначає соціалістичний зміст інших форм, оскільки виражає привласнення засобів і результатів праці виробниками, об'єднаними у масштабах усього суспільства.

Потужні особисті та колективні мотивації до творчої праці повинні забезпечити персоніфікацію різноманітних форм власності та шляхів їх реалізації, наблизити їх до людини, що є найактуальнішим у сфері суспільної власності. В межах державної власності формується загальносоюзна, республіканська, комунальна власність, виникають різновиди кооперативної, власності громадян. З розвитком кооперативного та орендного руху масштаби державної власності зменшуватимуться і абсолютно, і відносно (роздержавлення), оскільки після передачі підприємств у довгострокову оренду та їх викупу трудовими колективами державна власність перетворюється у колективну або спільну форму власності. Можливий викуп кооперативами частини основних фондів державних підприємств, створення державно-кооперативних підприємств. З проведенням реформи зникатимуть розбіжності в умовах господарювання у державній і кооперативній формах, підвищуватиметься їх здатність до змагання.

Ставлення до праці у процесі реформи власності є найважливішою умовою реалізації робітників, трудових колективів, господарських ланок як справжніх суб'єктів власності, забезпечення справедливого привласнення результатів виробництва. Суб'єктами привласнення повинні стати не лише держава та її господарські органи, як це було в минулому, але й трудові колективи, робітники виробничих ланок, територіальні спільноти людей. Відповідно до цих рівнів розподіляються функції привласнення, розпорядження та використання засобів і результатів праці. Це дозволить перебороти монопольне становище державних органів народногосподарського та галузевого рівнів у привласненні та розпорядженні засобами виробництва.

Заслугове на увагу й необхідність визнання за господарем функції соціалістичної підприємливості. Тобто активний власник, орендатор, який господарює на кошти від госпрозрахункового прибутку колективу, акціонерних паїв та позики від держави, реалізує в управлінні специфічні інтереси власника. Суб'єктами підприємницької діяльності виступають окремі робітники, які працюють на індивідуальному підряді або в сфері індивідуальної тру-

дової діяльності, а також трудові колективи, суспільство в цілому. Зрозуміло, що перехід до повного госпрозрахунку та орендних відносин не знищує вищі форми підприємливості, але при цьому посилюється контроль власників за діяльністю апарату управління. Таким чином, функції підприємливості дозволяють повніше реалізувати можливості робітника як справжнього господаря при соціалізмі і тим самим підвищити заінтересованість у високоякісній праці та відповідальність за її результати. Заборона підприємницької мотивації, заповзятливості, породжена командно-адміністративною системою, викликала соціальну апатію, пасивність до результатів трудової діяльності. Соціалізму, як більш гуманному і вільному від експлуатації людини людиною ладу, властиві широкі можливості для розвитку ініціативи, творчості, діловитості. Для їх виявлення повинні створюватися всі необхідні умови. Тільки тоді переваги соціалізму будуть реалізовані й втіляться у високій якості трудового процесу.

¹ До гуманного, демократичного соціалізму: Платформа ЦК КПРС до XXVIII з'їзду партії // Рад. Україна. 1990. 14 лют.

Надійшла до редколегії 16.03.90

Определены причины отчуждения труда от средств производства. Рассматриваются пути кардинального превращения собственности, перехода к разнообразным ее формам.

О. М. ВАСИЛЬЄВ, д-р екон. наук, Харк. ун-т,
С. І. АРХІЄРЕЄВ, канд. екон. наук,
Укр. заоч. політехн. ін-т

РОЛЬ АКЦІОНЕРНОЇ ВЛАСНОСТІ В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПРОЗРАХУНКУ

Досліджуються особливості функціонування акціонерної власності в умовах соціалістичного господарювання, її вплив на інтенсифікацію виробництва та формування ринкових відносин.

Дієвість госпрозрахункових відносин оцінюється за показниками ефективності виробництва. Разом з тим, економічний зміст категорії «госпрозрахунок» дозволяє безпосередньо аналізувати ефективність госпрозрахункових відносин між основними їх суб'єктами — трудовими колективами і суспільством у цілому в особі соціалістичної держави щодо об'єктів (насамперед, новоствореного продукту).

У зв'язку з цим, по-перше, на відміну від найбільш розповсюджених показників ефективності госпрозрахункових відносин має соціально-економічний, а не техніко-економічний характер. По-друге, вона відображає лише один із аспектів соціально-економічної ефективності виробництва, пов'язаний з розподілом продукту, створеного на підприємстві, між його трудовим колективом і державою, причому висока ефективність виробництва, виражена таким

© О. М. Васильєв, С. І. Архієреєв, 1991